

**"THE READINESS IS ALL!"
OF
HOE SHAKESPEARE FREUD LAS**

Filip Geerardyn

Inleiding

De verhouding tussen psychoanalyse en literatuur kan op verschillende manieren gedacht worden. Men kan de psychoanalyse aanzien als een hermeneutiek, als een theorie of een weten dat we kunnen toepassen op de literatuur, in de hoop dat een dergelijke bewerking ons iets meer reveleert over de betekenis van een werk, over de auteur, of nog, over het verband tussen de schrijver en zijn werk. Maar dit vormt beslist niet de enige noch noodzakelijk de meest vruchtbare aanwending van de psychoanalyse. Wanneer we Freud erop nalezen dan zien we dat hij vaak koos voor een andere weg, bijvoorbeeld voor deze van de ontleening aan de literatuur. Dat wil zeggen dat hij desgevallend te rade ging bij de dichters en schrijvers ten behoeve van de verdere uitbouw van zijn theorie.

Als werkhypothese voor een *ideale* aanwending van de psychoanalyse in het veld van de literatuur stellen we ons de vraag of deze laatste kan functioneren als klankbord voor het subject van het onbewuste, of anders geformuleerd, of zij kan functioneren op de plaats van de grote Ander. Deze werkhypothese wordt ons in feite direct gesuggereerd vanuit het oeuvre van Freud, meer bepaald vanuit zijn allereerste *toepassing* van de psychoanalyse op de literatuur. Daar zien we dat het veeleer de literatuur is die iets van het subject reveleert dan omgekeerd en dat het pas in een tweede beweging is, in een tweede tijd, dat Freud op de proppen komt met zijn interpretatie van literaire scheppingen, *i.c.* *Hamlet* en *Oedipus Rex*. Die eerste *toepassing* van de psychoanalyse vinden we terug in de briefwisseling van Freud met Wilhelm Fließ, meer bepaald in de brief van 15 oktober 1897 (Freud, 1985c: 133-139). Wanneer we echter de onmiddellijk daaraan voorafgaande brieven bestuderen dan komen we tot de vaststelling dat Freuds duiding van de tragedies van *Hamlet* en *Oedipus*

Rex blijkbaar pas tot stand kon komen nadat hij als het ware had toegestaan dat Shakespeare zijn eigen pathologie had geïnterpreteerd.

Particuliere context

Vooraleer hierop in te gaan, staan we stil bij de voorgeschiedenis van de ontdekking van de Oedipus, teneinde deze laatste het gepaste gewicht te kunnen toekennen binnen de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse die terzelfder tijd het particuliere parcours vormt van haar grondlegger.¹

We nemen hiertoe een aanvang in Freuds biografie. Heel snel had hij vastgesteld dat zijn hysterica's ziek waren aan hun verleden, aan hun reminiscenties, en dat die reminiscenties bovendien seksueel waren. Consequent hiermee poogde hij in zijn beginnende theorievorming een plaats toe te kennen aan dat seksuele verleden – aanvankelijk aarzelend en veel te zwak in vergelijking met de latere Freud. Eerst heette het dat de hysterie functie was van een seksueel trauma in de eerste tijd, in de vroegkinderlijke periode. Gaandeweg differentieerde hij dit standpunt vanuit zijn empirische ervaring en stelde hij dat ook dwangneurotici ooit een seksueel trauma hadden meegemaakt maar dan wel een waar zij zelf actief deel aan hadden, daar waar de hysterici dit trauma passief zouden ondergaan hebben. Dit was het eerste aspect van zijn theorie. Het tweede aspect betrof de eruptie van de seksualiteit in de tweede tijd, eruptie die *nachträglich* het infantiel trauma zijn pathogeen effect verleende. Een mooi voorbeeld hiervan vinden we terug in het geval van Emma dat hij beschreef in zijn *Ontwerp* (Freud, 1950c: 46-48) en dat als manuscript deel uitmaakte van zijn briefwisseling met Fließ.

Op dat ogenblik schrijven we september 1895 en vormt Fließ het geprivilegieerde adres waar Freud terecht kan met zijn hypothesen en theorieën betreffende de neurosen. Ongeveer een jaar later wordt Freud geconfronteerd met een andere manifestatie van het reële: op 23 oktober 1896 komt zijn vader Jacob te overlijden op de bijbelse leeftijd van 81 jaar. Voor Sigmund brengt het verlies van zijn geliefde vader een rouwproces op gang dat niet helemaal gespeend was van pathologische trekjes. Zo was de periode voorafgaand aan de dood van zijn vader een uiterst vruchtbare periode geweest. In 1895 had hij samen met Breuer de *Studies over Hysterie* gepubliceerd (Freud, 1895d) waarna hij zich met volle kracht op zijn psychologie geworpen had, deels vanuit zijn onvrede met Breuers fysiologisch getinte theorie. Hij moest en hij zou een psychologische theo-

1. Vergelijk onze lectuur met Anzieu (1959: 163, 169-179).

rie op punt stellen over het psychisch functioneren en dan plots, met het overlijden van zijn vader, verdween zijn werkkraft, voelde hij zich bedrukt en depressief. En als klap op de vuurpijl moest hij inzien dat hij zijn theorie inzake de etiologie van de hysterie, theorie waarop hij al zijn hoop had gesteld, diende te laten varen.

Dit laatste vinden we terug in de brief van 21 september 1897 (Freud, 1985c: 123-129), dus ongeveer een maand voor de eerste verjaardag van het overlijden van zijn vader. Daar lezen we dat hij zijn hysterica's niet langer kan geloven, en wel om vier verschillende redenen: 1. er is de voortdurende ontgoocheling omdat hij er maar niet in slaagt om de analyses van zijn neurotici tot het einde door te voeren; 2. hij acht het weinig geloofwaardig om in elk geval van hysterie de vader van perversie te beschuldigen, iets waartoe zijn verleidingstheorie hem verplicht; 3. in het onbewuste is er geen enkel realiteitsteken voorhanden aan de hand waarvan hij waarheid en fictie van elkaar zou kunnen onderscheiden; 4. in gevallen van psychose is er geen enkele aanwijzing voor het voorkomen van het infantiel trauma.

Het merkwaardige nu aan deze brief is de *toon* ervan, de affectieve kleur zo men wil, welke geheel in tegenspraak lijkt te zijn met de inhoud ervan. Heeft hij zopas zijn verleidingstheorie moeten opgeven, dan schrijft hij toch dat hij zich goed gemutst voelt. Nu is er stellig die bijzondere karakteristiek van Freud, namelijk dat wanneer zijn klinische ervaring hem daartoe dwingt, hij zonder enige moeite een eerder geformuleerde hypothese laat varen en zijn theorie herbekijkt, hetgeen iets leert over de wetenschappelijke ingesteldheid van Freud, maar hierin de reden vinden van zijn momentane vreugdegevoel, lijkt mij teveel eer te bewijzen aan Popper.

Toch ontsluit de brief haar geheim. Freud schrijft namelijk: "Ik varieer Hamlets woorden: 'To be in readiness' – vrolijk zijn is alles. Ik zou mij inderdaad heel ontevreden kunnen voelen. De verwachting van eeuwige roem was zo mooi en de stellige rijkdom, de volledige onafhankelijkheid, het reizen, het de kinderen kunnen ontslaan van de zorgen die mij van mijn jeugd hebben beroofd. Dit alles hing af van de vraag of de [theorie van de] hysterie al dan niet opgaat. Nu kan ik opnieuw stil en bescheiden blijven, mij zorgen maken, sparen, en daar valt mij uit mijn verzameling een kleine geschiedenis te binnen: 'Rebekka, trek je kleed uit, je bent geen bruid meer'" (Freud, 1985c: 127).

Blijkbaar schiet hier Freud een citaat uit *Hamlet* te binnen, zij het dat hij zich de zinsnede foutief herinnert – het had "The readiness is all" moeten zijn, "De bereidheid is alles", maar zijn variatie daarop is wel *to the point*

te noemen – "Goed gemutst zijn is alles".² In deze substitutie verschijnt iets, niet alleen voor de lezers van de brief, maar vooral voor Freud. Het komt ons voor dat het citaat een zelfde statuut toekomt als elke schijnbaar willekeurige inval uit een analytische sessie. De grondregel van de analytische kuur legt immers aan de analysant de plicht op om alles uit te spreken, onafgezien of dit al dan niet coherent en welvoeglijk is en ongeacht het eigen oordeel van de analysant over de relevantie van zijn gedachteverloop. Men kan deze regel ook anders formuleren en tot de analysant zeggen: "Wendt uw blik af van de buitenwereld, van uw dagdagelijkse beslommingen, van uw agenda, richt uw blik naar binnen en levert u over aan uw invallen, aan wat u vanuit uw onbewuste *toe-valt*".³

In de genoemde brief aan Fließ worden we geconfronteerd met dit fenomeen: er valt Freud iets toe uit de grote Ander, uit de schatkamer van betekenaars. Immers, wat is die grote Ander voor Freud? Daartoe behoorden stellig alle klassieken die hij achter de kiezen had. Zijn oeuvre en briefwisselingen, zijn ontboezemingen aan het adres van zijn jeugdkameraad Silberstein (Freud, 1989) geven ons onder meer een goed beeld van de mate waarin Freud zich reeds vanaf zijn jeugd vertrouwd maakte met de klassieken van de wereldliteratuur. En het is genoegzaam bekend dat hij hele passages uit de Griekse tragedies, maar ook uit Goethe en Shakespeare bijvoorbeeld, zonder enige moeite kon aanhalen.

Dat hem de woorden van Hamlet te binnen vallen – "The readiness is all" – verwondert ons dus niet. Des te opmerkelijker is hetgeen Freud ermee aanvangt. Hamlets woorden hebben blijkbaar effect gehad want enige weken later, in de brief van 15 oktober 1897 vinden we voor het eerst Freuds Oedipushypothese terug: "Geheel eerlijk te zijn met zichzelf is een goede oefening. Een enkele gedachte van algemene waarde viel mij te binnen. Ik heb de verliefdheid op de moeder en de jaloersheid op de vader ook bij mezelf teruggevonden en houd deze nu voor een algemeen gebeuren in de vroege kindertijd [...]" (Freud, 1985c: 137).

Hoe kunnen we nu deze sequens in Freuds brieven aan Fließ correct inschatten? We stellen voor om ons hier te bedienen van de drie tijden van

2. Hamlets woorden vinden we trouwens terug op het einde van de tragedie, op het ogenblik dat hij de degens kruist en ongeveer iedereen in het stuk het leven laat – Shakespeare, *Hamlet*, V, 2.

3. Tot het vraagstuk van het *toeval* behoort vanuit een psychoanalytisch perspectief op zijn minst al hetgeen ons schijnbaar toevallig *toe-valt* vanuit ons onbewuste, vanuit hetgeen Freud later, met referentie naar Fechner, "die andere Schauplatz" noemt, vanuit hetgeen Lacan zal conceptualiseren als de grote Ander. Het werkzame van de vrije associatie is uiteraard niet gegeven met de inval zelf. Heel leuk wanneer er ons iets toevalt vanuit ons onbewuste, maar dan moeten we er wel nog iets mee kunnen aanvangen. Vrije associatie heeft geen enkele zin wanneer men zelf doof blijft voor de eigen invallen. Het is onder meer hier dat de analyticus een taak heeft, in zijn functie als klankbord, opdat de analysant zou horen wat er te horen is.

Lacan – "l'instant de voir", "le temps de comprendre", "le moment de conclure" (Lacan, 1966 [1945]).

Met "The readiness is all" staarde Freud iets aan – "l'instant de voir" – vanuit zijn eigen onbewuste, alleen wist hij nog niet goed wát hem precies in die woorden toeviel. Blijkbaar vergde dit nog een incubatietijd – "le temps de comprendre" –, vandaar trouwens de incongruentie tussen de toon en de inhoud van de brief, alsof hij onbewust reeds "wist" wat hij enige weken later zou erkennen – "le moment de conclure" – ten aanzien van Fließ, namelijk de eigen agressieve impulsen ten aanzien van zijn vader en de erotische wensen ten aanzien van zijn moeder. Hamlet reikte hem als het ware de oplossing aan van de problemen waarmee hij op dat ogenblik worstelde, te weten: 1. het verband tussen zijn eigen pathologie en hetgeen hij wel moest afleiden uit de analyse van zijn eigen dromen en 2. de etiologie van de histerie. Het was alsof Hamlet hem toesprak en zei: "Nee, Jacob, uw vader, was niet de pervers door wiens toedoen u nu geplaagd wordt met agressieve gevoelens! De bereidheid volstaat immers! Dat wil zeggen, de archaische doodswensen ten aanzien van uw vader vormen voldoende grond om, gereactiveerd door zijn reëel overlijden, uw manifeste schuldgevoelens en inhiberende melancholie te verklaren".

De vrolijke stemming van Freud brengt Nitzschke (1996: 119) ons inziens terecht in verband met Freuds nakende toetreding, een week later, op 29 september 1897, tot de B'nai B'rith. Dit spreekt onze stelling inzake zijn onbewust weten, en de daaraan gekoppelde *gelukkige* ontdekking van het Oedipuscomplex niet tegen. Immers, zijn opname in de joodse loge impliceerde een erkenning van een afstamming en dus ook een verzoening met zijn vader die hij kort tevoren nog beschuldigd had.⁴

Relevant voor ons betoog is het feit dat Freud pas overgaat tot zijn zogenaamde eerste toepassing van de psychoanalyse, *nadat* hij de onbewuste motivatie van zijn eigen gemoedstoestand ten volle heeft erkend. Die toepassing vinden we terug in de beroemd geworden passage uit zijn brief van 15 oktober waarin hij een duiding brengt van *Hamlet* en *Oedipus Rex* (Freud, 1985c: 137-138). Er viel hem schijnbaar zomaar, toevallig heet dit, een citaat te binnen – "The readiness is all" – maar juist omdat hij deze woorden interpreteerde voor zichzelf, dat wil zeggen, omdat hij ze iets deed betekenen voor zichzelf, kon hij naderhand inzien dat zij terzelfder tijd de psychologische sleutel vormden van Shakespeares tragedie. Want hij schreef inderdaad aan Fließ over het perverse van zijn vader, over zijn symptomen als residu van het seksueel trauma dat zijn vader hem had aangedaan, waarmee hij uiting gaf aan zijn agressie ten

4. Inzake de betekenis voor Freud van de B'nai B'rith, zie Szafran (2002: 427-437).

aanzien van zijn overleden vader. Een dergelijke agressie is natuurlijk niet eenduidig en moet gekaderd worden in de cocktail van emoties, of affectkleuren, die Freud na de dood van zijn vader overviel: er was niet alleen het verdriet maar tevens de echo van een archaïsche triomf.

Zo spreekt Freud in zijn duiding van *Hamlet* ook over zichzelf – en over wie nog niet allemaal: zijn we niet allemaal een beetje een Hamlet, die de moordenaar van zijn vader maar al te goed kent, maar er toch maar niet toe kan besluiten zich te wreken (Quackelbeen, 1993: 20)? Onder meer Goethe verklaarde deze inhibitie door het feit dat Shakespeare zijn Hamlet wou afschilderen als een zogenaamd cerebraal type, eerder als een "denker" dan als een "doener" dus (cf. Freud, 1900a: 326; Jones, 1976: 26-34). Niets is minder waar: in het stuk heeft hij er bijvoorbeeld geen enkele moeite mee om Polonius neer te steken en ook zijn twee hovelingen, Rozenkrantz en Guildenstern, jaagt hij zonder scrupules een gewisse dood tegemoet. Hamlet is blijkbaar bij lange zo cerebraal niet – overigens, het blijft nog de vraag of een dermate eenvoudige classificatie *überhaupt* veel van het mensdom vermag te verklaren. Vergeten we niet dat een denkact evengoed een act is, en dat dit nu net hetgeen is wat Freud ons, in navolging van Shakespeare, diets maakt: "The readiness is all!". De doodswens heeft evengoed gevolgen, en kan desgevallend de schuldgevoelens en inhibitie verklaren, veel beter dan welke vermeende cerebrali-teit ook. Shakespeare geeft ons in feite een heel juiste psychologische karakterisering, namelijk deze van een zoon die geconfronteerd wordt met het reële van de dood van zijn vader, gebeurtenis die oud materiaal activeert, *i.c.* de eigen infantiele doodswensen en agressie ten aanzien van de vader en, in een en dezelfde beweging, de eigen erotische wensen ten aanzien van de moeder. Met andere woorden, alle ingrediënten van de oedipale constellatie worden wakker geroepen en het is enkel vanuit dit gegeven dat Hamlets pathologie enigszins begrijpelijk kan gemaakt worden.

Hetgeen we bij Freuds interpretatie centraal plaatsen, is het feit dat deze er pas komt *nadat* hij via een stukje zelfondervraging – via zijn zogenaamde autoanalyse – zijn eigen verhouding ten aanzien van zijn vader, ten aanzien van zijn moeder ook, in kaart heeft gebracht, en dit onder meer in en doorheen een schijnbaar toevallige inval. Op dat ogenblik had hij natuurlijk de keuze: ofwel laat hij het gezegde zonder meer passeren, doet hij er niets mee, ofwel gaat hij erop in, stort hij er betekenis in, in de eerste plaats voor zichzelf en daarna, in een tweede tijd, ook voor *Hamlet*, of voor Shakespeare, en tenslotte als werkhypothese voor elk neurotisch subject.

Vanwaar dan de benaming van het *Oedipuscomplex*? De term "complex" zou hij later ontleen aan Jung en staat voor de onbewuste psychische constellatie welke hij eerst bij zichzelf ontdekte en daarna vooronderstelde aan Shakespeares drama teneinde dit coherent te denken. Wat daarin echter niet geëxpliciteerd wordt, namelijk de doodswens ten aanzien van de vader en de erotische wens ten aanzien van de moeder, wordt in Sophokles' tragedie wel expliciet verwoord, zij het niet als wens, op de "andere *Schauplatz*" van het onbewuste, maar verwijzend naar de actuele scène.

Hetgeen Freud schrijft over *Hamlet* en *Oedipus Rex* is stellig niet zomaar een platte toepassing van een stukje algemene theorie die hij elders opbouwde. Veeleer is het zo dat hij zijn werkhypothese van het Oedipuscomplex precies construeerde in de toetsing van zijn eigen psychische constellatie aan beide tijdloze drama's. En vervolgens kon hij deze hypothese substitueren aan zijn verleidingshypothese want dit Oedipuscomplex maakt met recht veel meer aanspraak op enige universaliteit.

Maar wat is nu precies de inzet van de Oedipus? We kunnen stellen dat daarin, in een adequate formulering, voor het eerst de notie van het object centraal wordt geplaatst. Uiteraard liet Freud niet alles varen van de theorie die hij tot op dat moment hanteerde. Hij behield bijvoorbeeld de idee van de scandering van de menselijke seksualiteit in verschillende tijden. Maar in dit schema voert hij met zijn Oedipuscomplex de notie in van het eerste object, *i.e.* de notie dat er ooit een eerste geliefd object geweest is en een eerste vijandig object. Met andere woorden, Freud behoudt de dimensie van de historiciteit en introduceert er de notie van het eerste object.⁵

Besluit

Onder analytici is het algemeen aanvaard dat het mede doorheen zijn zogenaamde autoanalyse was dat Freud kwam tot zijn theorie over het Oedipuscomplex. Het voornaamste argument hiervoor reikt hij ons zelf aan in zijn brief van 15 oktober 1897 aan Wilhelm Fließ (Freud, 1985c: 133-139), waarin hij (i) zijn vijandige gevoelens ten overstaan van zijn vader en de erotische binding met zijn moeder erkent, en (ii) dit weten

5. Freud beschikte reeds twee jaar eerder, in 1895 over de noties van het eerste liefdes- of wensobject en het eerste vijandig object, meer bepaald in zijn *Ontwerp* (Freud, 1950c: 20-24). In 1897 verschijnen deze objecten echter *nachträglich* als voorwerp, als doel zelfs van onverhulde erotische en agressieve strevingen, van de driften, daar waar het *Ontwerp*, in een zuiver genetisch perspectief, het affect als ongedifferentieerde kwantiteit Q_n centraal stelt.

toepast op *Oedipus Rex* van Sophokles en *Hamlet* van Shakespeare. Volgens deze visie was er dus eerst het klinisch inzicht en vervolgens de toepassing van dit inzicht op de literatuur. We hebben aangetoond dat deze visie net iets te eenvoudig is.

In een recent debat vraagt ook Esmans (1998: 742, 749) zich af of dit wel juist is en betwist hij zelfs de pertinentie van het onderscheid tussen een klinische en niet-klinische toepassing van de psychoanalyse. En Robinson, in een debat over Esmans artikel op de Home Page van de *International Journal of Psychoanalysis* (cf. Williams, 1999: 209), ondersteunt Esmans standpunt dat Freud "[...] was exploiting literary classics universally familiar and hallowed by tradition to support and validate his inchoate psychoanalytic ideas, rather than using psychoanalysis to explicate the texts".

Wij hebben een derde weg gevolgd en geprobeerd om aannemelijk te maken dat het doorheen Shakespeares woorden was dat Freud erin slaagde om zich te subjectiveren en zijn archaïsche impulsen te assumeren. Meteen ook illustreert deze voor de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse belangrijke episode hoe literatuur op de plaats van de Ander kan functioneren.

Filip Geerardyn

Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie

H. Dunantlaan 2

B-9000 Gent

Tel.: ++32/9/264 63 57

Filip.Geerardyn@rug.ac.be

Summary

"The Readiness is All" or How Shakespeare Read Freud

Referring to Freud's correspondence with Wilhelm Fließ, it is argued that Freud did not so much "apply" clinical insight concerning his own archaic and incestuous desires onto literature, *i.e.*, *Hamlet* (Shakespeare) and *Oedipus Rex* (Sophocles). On the contrary, it was only *after* he had assimilated the significance of Hamlet's words, "The readiness is all", that he arrived at his interpretation of Hamlet's behaviour and the effects of both tragedies on the spectator. In this sense, it was Shakespeare who "read" and interpreted Freud, rather than the other way round. This important episode in the history of psychoanalysis also illustrates how literature can function as Other, *i.e.*, in the position of the psychoanalyst.

Bibliografie

- D. Anzieu (1988 [1959]), *L'auto-analyse de Freud et la découverte de la psychanalyse*, Paris, PUF.
- A.H. Esmans (1998), "What is 'Applied' in 'Applied' Psychoanalysis?", *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 79, no. 4, pp. 741-756.

- S. Freud & J. Breuer (1895d), *Studies over hysterie, Klinische Beschouwingen 5*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1993.
- S. Freud (1900a), *De droomduiding, Psychoanalytische Duiding 2/3*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1987.
- S. Freud (1925d [1924]), *Zelfportret, Psychoanalytische Beweging 2*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1991, pp. 9-83.
- S. Freud (1950c [1895]), *Ontwerp van een natuurwetenschappelijke psychologie*, Nederlandse vertaling G. Van de Vijver & F. Geerardyn, Gent, Idesça, 1992.
- S. Freud (1985c [1887-1904]), *Briefe an Wilhelm Fließ, Ungekürzte Ausgabe Herausgegeben von J.F. Masson*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1986; voor brief 139 van 21 september 1897: Nederlandse vertaling F. Geerardyn & G. Van de Vijver, *Psychoanalytische Perspectieven*, 2001, no. 45, pp. 123-129; voor brief 142 van 15 oktober 1897: Nederlandse vertaling F. Geerardyn & V. Knockaert, *Psychoanalytische Perspectieven*, 2002, jrg. 20, no. 1, pp. 133-139.
- S. Freud (1989 [1871-1881]), *Jugendbriefe an Eduard Silberstein*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag.
- E. Jones (1976 [1949]), *Hamlet and Oedipus*, New York & London, Norton.
- E. Jones (1953), *Sigmund Freud, Life and Work, Volume I, The Young Freud 1856-1900*, Londen, The Hogarth Press.
- J. Lacan (1966 [1945]), "Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée", *Écrits*, pp. 197-213.
- B. Nitschke (1996), *Wir und der Tod, Essays über Sigmund Freuds Leben und Werk*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- J. Quackelbeen (1993 [1991]), *Zeven avonden met Lacan*, Gent, Academia Press.
- A.W. Szafran (2002), "Freud en de loge 'Wien' van de B'nai B'rith, Over de moderniteit van de reflecties over de joodse identiteit", *Psychoanalytische Perspectieven*, jrg. 20, no. 3, pp. 427-437.
- P. Williams (1999), "'Non-Interpretive Mechanisms in Psychoanalytic Therapy'" by Daniel Stern et al. and "'What is 'Applied' in 'Applied' Psychoanalysis?'" by Aaron H. Esman, *International Journal for Psychoanalysis*, vol. 80, no. 1, pp. 197-210.

Key words

Applied Psychoanalysis, Oedipus, Freud's Self-Analysis, Psychoanalysis and Literature.